Rzepa, Zbigniew

Stan i potrzeby badań nad historią kartografii w Polsce (I ogólnopolska konferencja historyków kartografii)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/2, 377-381

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Na zakończenie zebrania przyjęto wniosek skierowania do kierownictwa ZHNOiT i redakcji *Historii nauki polskiej* uwag w sprawie wniesienia poprawek i zmian do omawianego tomu.

Henryk Hollender

ZEBRANIE ZESPOŁU HISTORII METODOLOGII NAUKI

2 grudnia 1975 r. odbyło się w Krakowie zebranie, któremu przewodniczyła — w zastępstwie chorego prof. P. Rybickiego — prof. I. Dąmbska. Referat pt. *Z historyczno-socjologicznych zagadnień społecznego czasu w ujęciu socjologicznej szkoły francuskiej* wygłosiła dr Maria Władyka. W dyskusji zabierali głos prof. I. Dąmbska, dr J. Rebeta i doc. S. Brzozowski.

Stanisław Brzozowski

ZEBRANIE ZESPOŁU HISTORII BOTANIKI

18 listopada 1975 roku odbyło się pod przewodnictwem prof. Henryka Bukowieckiego posiedzenie Zespołu Historii Botaniki.

Pierwsza część zebrania poświęcona była omówieniu najważniejszych wydarzeń z dziedziny historii botaniki w roku 1975. Prof. H. Bukowiecki przedstawił następujące komunikaty: *Sprawozdanie z Sesji Jonstonowskiej w Lesznie; Udział nauki polskiej w XII Międzynarodowym Kongresie Botaniki; Historia Botaniki na XII Międzynarodowym Kongresie Botaniki.*

W drugiej części zebrania, poświęconego sprawom organizacyjno-naukowym przedyskutowano bieżące zamierzenia badawcze Zespołu i przewidywane terminy ich zakończenia. Dotyczy to przede wszystkim pracy nad tłumaczeniem na język polski dzieła Teofrasta *Peri pfyton aition* oraz pracy nad rozpoczętą *Historią botaniki w Polsce* pióra Z. Kosieka. Plany Zespołu na lata 1976—1980 przewidują skupienie się nad badaniami dawnej literatury botanicznej. Do tego celu niezbędne jest stworzenie zbioru kserokopii najstarszych pomników polskiej literatury botanicznej, który stanowiłby podstawowy materiał do prac badawczych.

W ramach planu naukowego Pracowni Historii Nauk Przyrodniczych i Technicznych Zespół proponuje podjęcie badań nad rolą zielników jako źródeł do historii biogeografii w Polsce.

Wanda Grębecka

ZEBRANIE ZESPOŁU HISTORII NAUK ROLNICZYCH

2 grudnia 1975 r. odbyło się w Krakowie zebranie pod przewodnictwem doc. S. Brzozowskiego. W programie zebrania były dwa referaty: mgr M. Krasickiej, pt. *Pierwszy w Polsce profesor ogrodnictwa — Józef Piotr Brzeziński* i doc. S. Brzozowskiego — *Studia rolnicze Polaków we Wrocławiu w okresie międzywojennym* oraz komunikaty o nowych placówkach z zakresu historii nauk przyrodniczych i rolniczych przy Akademii Rolniczej w Krakowie (mgr L. Hayto, mgr J. Ożga). W dyskusji brali udział dr J. Bujwid, dr Z. Kosiek, dr P. Gaweł i doc. S. Brzozowski.

Stanisław Brzozowski

STAN I POTRZEBY BADAŃ NAD HISTORIĄ KARTOGRAFII W POLSCE
(I OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA HISTORYKÓW KARTOGRAFII)

Dnia 22 XI 1975 r. odbyła się we Wrocławiu konferencja zorganizowana przez Zespół Historii Geografii i Kartografii Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN przy współpracy z Wrocławską Pracownią Zakładu Badań Historyczno-Geograficznych Instytutu Historii PAN. Konferencja miała za zadanie: a) moc-

niej zintegrować wszystkich zajmujących się historią kartografii, b) zainteresować tą problematyką bibliotekarzy i archiwistów pracujących w działach kartograficznych bibliotek i archiwów c) zaprezentować prace z historii kartografii prowadzone w ośrodku naukowym Wrocławia. Inicjatywa spotkała się z pełnym zrozumieniem, o czym świadczy liczba 58 uczestników — pracowników nauki, bibliotekarzy i archiwistów, w tym 30 spoza Wrocławia.

W trakcie konferencji, której przewodniczył doc. J. Janczak, wygłoszono jeden referat: dr H. Kot (kierownik Działu Kartograficznego w filii Biblioteki Śląskiej w Bytomiu) — *»Polonica« kartograficzne w RFN*, oraz 7 komunikatów: a) mgr R. Grabałowski (kierownik Działu Kartograficznego Biblioteki „Ossolineum") — *Dokładność polskich map XVI i XVII w. na tle kartografii europejskiej*, b) dr T. Gwardak (z Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Inżynieryjnych) — *Z badań nad historią polskiego piśmiennictwa kartograficznego*, c) dr Z. Rzepa (z wrocławskiego Ośrodka ZHNOiT) — *Z badań nad dziejami polskiej szkolnej kartografii historycznej*, d) dr J. E. Piasecka — *Badania nad historią polskiej kartografii hydrograficznej od poł. XIX do poł. XX w.*, e) mgr E. Nowak-Gąsiorowska (obie z Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego) — *Dzieje polskiej kartografii turystycznej*, f) mgr K. Szykuła (kierownik Oddziału Kartograficznego Biblioteki Uniwersyteckiej) — *Nowy informator po zbiorach kartograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, g) dr J. Domański (kierownik Działu Kartograficznego w Archiwum Państwowym m. Wrocławia i woj. Wrocławskiego) — *Dawne plany miast i wsi w WAP we Wrocławiu, ich katalogowanie i postulaty edytorskie.*

Dr H. Kot, przebywając w lecie 1975 na trzymiesięcznym stypendium Niemieckiej Akademickiej Służby Wymiany w RFN, przeprowadził kwerendę tamtejszych poloników kartograficznych w zbiorach bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych. Ich penetracja wykazała istnienie bogatych zasobów interesujących dla nauki polskiej. Badaniami objęto zbiory w Bonn, Bad Godesberg, Kolonii, Herne, Bochum, Marburgu, Getyndze, Norymberdze, Monachium, Stuttgarcie, Neuenstein, Heidelbergu i Berlinie Zachodnim. Zbiory liczące powyżej 100 pozycji znajdują się w: Książnicy Niemieckiego Wschodu w Herne, Bibliotece Państwowej Instytutu Geograficznego i Bibliotece Uniwersyteckiej w Getyndze, Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium, Centralnym Archiwum Hohenlohego w Neuenstein oraz Bibliotece Państwowej w Berlinie Zachodnim. Wartościowym źródłem do poszukiwań jest przechowywana w Instytucie Herdera w Marburgu kartoteka Dülfera, pod którego kierownictwem w latach 1958—1969 inwentaryzowano dzieła kartograficzne dotyczące tzw. niemieckiego wschodu, wśród których większą część stanowią polonika. Kwerendami objęto większe zbiory, lecz prace wstrzymano po śmierci Dülfera. Pomimo niekompletności, pewnych błędów i częściowej już dezaktualizacji, jest to dla nas główny katalog poloników w RFN. Ośrodkiem najbardziej zasobnym w polonika są zbiory zachodnioberlińskie. Przechowuje się tam rękopiśmienne mapy topograficzne kartografów pruskich z lat 1747—1806, obejmujące Śląsk, Pomorze oraz Warmię i Mazury. Zbiory te, mające dla nas wielkie znaczenie, powinny być sprowadzone do kraju w formie kserokopii.

Przedstawione na Konferencji komunikaty wykazały szeroki zakres tematyczny prac podejmowanych we wrocławskim środowisku historyków kartografii.

Mgr R. Grabałowski stwierdził, że wyczerpanie metod opisowo-historycznych w dotychczasowych badaniach kieruje obecnie zainteresowania ku analitycznym pracom kartometrycznym i porównawczym. W tej dziedzinie poważne osiągnięcia uzyskała szkoła prof. S. Pietkiewicza. Natomiast autor podjął pracę nad ukazaniem kartografii europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem procesu jej doskonalenia się oraz przedstawienia na tym tle wierności generalnych map Polski,

dając pierwszeństwo metodom przeglądowo-graficznym przed matematyczno-tabelarycznymi.

Dr T. Gwardak skupił się na piśmiennictwie dotyczącym kartografii wojskowej. Autor przedstawił rozwój tego piśmiennictwa aż do końca okresu międzywojennego. Jego praca na temat polskiego piśmiennictwa kartograficznego znajduje się w druku.

Dr Z. Rzepa przedstawił problem ukształtowania pionowego na polskich szkolnych mapach historycznych w ich półtorawiekowym rozwoju. Ukształtowanie pionowe często pokazywane na mapach przedwojennych, w okresie powojennym znikło z większości map, co tłumaczyć należy ich wzbogaceniem o nowe treści: społeczne i gospodarcze. Autor uważa, że jest to element na mapach historycznych — zwłaszcza szkolnych — niezbędny i wzorem J. Natansowa-Leskiego sugeruje hipsometrię o rzadkich cięciach. Aby jednak map nie przeładowywać, należy stosować więcej opracowań przekrojowych i problemowych, a w mapach rozwojowych zawężać cezury.

D. J. E. Piasecka, w ramach studiów nad rozwojem hydrografii polskiej, prowadzi obecnie badania nad mapami hydrograficznymi od poł. XIX do poł. XX w. Zewidencjonowano dotąd około 100 map oraz nakreślono program badawczy, który polegać będzie na: a) pełnej inwentaryzacji map, b) ogólnej analizie treści, c) ocenie rozwiązań kartograficznych i metodycznych, d) ocenie treści map jako źródła historycznego, e) ocenie możliwości ich wykorzystania w bieżącej działalności gospodarczej.

Mgr E. Nowak-Gąsiorowska przedstawiła ponad 70-letnią historię map turystycznych, poczynając od mapy Tatr Wysokich, wydanej w 1903 r. przez Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, a kończąc na okresie powojennym. Omówiła działalność firm wydawniczych oraz autorów, wyróżniając Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych i T. Zwolińskiego.

Mgr K. Szykuła scharakteryzowała oddany do druku informator po zbiorach kartograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. W odróżnieniu od innych tego typu opracowań ujęto go na tle dziejów kartografii: powszechnej, Polski, Śląska i Wrocławia. Na marginesie autorka postulowała wydanie pomników kartograficznych Polski i Śląska oraz faksymilów najciekawszych pozycji kartograficznych.

Dr J. Domański mówił o kilkunastu tysiącach planów miast i wsi dolnośląskich znajdujących się w Archiwum Państwowym m. Wrocławia i Woj. Wrocławskiego, pochodzących w większości z XIX i XX w. W ślad za wydanym już przez referenta katalogiem planów miast do r. 1900 przygotowywany jest obecnie do druku katalog map Odry i jej dopływów. Będą one m.in. przydatne do studiów nad wpływem regulacji Odry na środowisko naturalne. Natomiast oczekuje na wydanie wiele innych planów, które stanowią źródła do badań w dziedzinie geografii historycznej czy językoznawstwa.

Bogata dyskusja, w której uczestniczyło 21 osób, miała trzy zasadnicze nurty i dotyczyła: a) tematów poruszonych w referatach, b) aktualnego stanu i potrzeb w badaniach nad dziejami kartografii w Polsce, c) bieżących spraw organizacyjnych.

Z zainteresowaniem spotkało się wystąpienie dra H. Kota, który poinformował, że zebrany przezeń materiał będzie opublikowany. Poszukiwania nie ujawniły pozycji nie znanych nauce polskiej. Największą wartość mają niewątpliwie wspomniane w referacie zdjęcia topograficzne. Natomiast dr A. Dunin-Wąsowiczowa poinformowała o swoich poszukiwaniach poloników w Paryżu i odnalezieniu wielu interesujących map rękopiśmiennych, zapewne wywiezionych z Polski przez armię napoleońską. W komunikacie mgra R. Grabałowskiego szczególne zainteresowanie wywołało przedstawienie szerokiego tła kartografii

europejskiej (doc. S. Alexandrowicz, prof. S. Pietkiewicz, mgr E. Schnayder). Z poparciem spotkał się postulat dra Z. Rzepy przedstawiania ukształtowania pionowego na mapach historycznych, proponowano jednak stosowanie wysokości względnych, nie hipsometrii (doc. S. Alexandrowicz, mgr H. Rutkowski). W sprawie studiów hydrograficznych dr J. E. Piaseckiej sugerowano uwzględnienie map turystycznych szlaków wodnych (doc. S. Alexandrowicz, mgr E. Schnayder). W uzupełnieniu komunikatu mgr E. Nowak-Gąsiorowskiej, mgr E. Gonera-Szynkiewiczowa scharakteryzowała postać T. Zwolińskiego jako autora map Tatr, podkreślając wierność rzeźby terenu, sytuacji topograficznej oraz bogactwo informacji turystycznych.

Żywa i wielokierunkowa była dyskusja na temat aktualnego stanu i potrzeb w badaniach nad dziejami kartografii. W sprawie wydawnictwa *Monumenta Poloniae Cartographica*, zapoczątkowanej bez mała pół wieku temu, wypowiadali się: mgr H. Rutkowski, prof. J. Szaflarski, mgr K. Szykuła i dr W. Trzebiński. Postulowano ruszenie wreszcie sprawy z miejsca, biorąc za punkt wyjścia 8 arkuszy zeszytu I, przygotowanego w 1939 r. przez prof. K. Buczka. Podobnie oczekuje się pomników kartografii Śląska (gotowość objęcia kierownictwa zgłosił prof. J. Szaflarski). Za kontynuowaniem wydawania katalogu planów miast wypowiadali się: dr J. Domański, dr J. Pabisz, mgr E. Schnayder, prof. J. Szaflarski i dr W. Trzebiński. Zainteresowanie wzbudziły prowadzone od lat prace prof. S. Pietkiewicza z zespołem nad dokładnością map Polski lub jej poszczególnych części od XVI do XIX wieku. Kierownik tych prac poinformował, że uzgodnienie całości przewidzianej do wydania wymaga jeszcze czasu.

Żywe zainteresowanie wykazywano dalszymi losami *Centralnego katalogu kartograficznego*, wydawnictwa na skalę światową, którego 4 opublikowane tomy znane są już za granicą i wysoko cenione. Uczestnicy z zadowoleniem przyjęli wiadomość mgr T. Paćko i dr W. Trzebińskiego o przygotowywanym tomie V, który obejmie wieloarkuszowe mapy ziem polskich do roku 1870, oraz o zamiarach wydania tomu VI. W związku z zainteresowaniem losami bibliografii kartografii polskiej XIX w. — przygotowywanej w ciągu wielu lat przez prof. B. Olszewicza — prof. J. Babicz i dr W. Trzebiński wyjaśnili, że pracą nad jej zakończeniem zajął się Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, w którym prof. B. Olszewicz przez kilkanaście lat pracował. Bibliografia do połowy XIX w. w ostatecznym opracowaniu dr A. Drozdowskiej powinna ukazać się w formie powielonej w 1976 lub 1977 roku, natomiast bibliografia od połowy XIX w. nie jest jeszcze na razie przygotowywana.

Mgr H. Rutkowski poruszył istotną sprawę sprowadzania do kraju fotograficznych lub kserograficznych odbitek map, zwłaszcza rękopiśmiennych, znajdujących się za granicą. Powinny to czynić instytucje (placówki badawcze, biblioteki), które mają już wyrobione kontakty. Doc. J. Gołaski poinformował o możliwościach otrzymywania fotokopii map z Biblioteki Państwowej w Berlinie Zachodnim, co należałoby szerzej wykorzystywać. O konieczności gromadzenia nowych globusów (tj. wydanych po r. 1850) i potrzebie uzupełnienia ustawy o egzemplarzu obowiązkowym odpowiednimi ustępami dotyczącymi globusów mówili dr J. E. Piasecka i dr W. Trzebiński.

Dr A. Dunin-Wąsowiczowa zwróciła uwagę na znajdujący się w Zakładzie Badań Historyczno-Geograficznych Instytutu Historii PAN w Warszawie inwentarz map (ponadto 1500 pozycji), który został opracowany w okresie międzywojennym przez Komisję dla Atlasu Historycznego PAU. Dr J. Pabisz mówił o bogatych zasobach kartograficznych Archiwum Państwowego m. Wrocławia i Woj. Wrocławskiego. Dr Z. Rzepa, sygnalizując zbliżającą się dwusetną rocznicę pierwszych polskich map historycznych (1980), proponował wydanie przez ZHNOiT pracy zbiorowej poświęconej dziejom rozwoju map historycznych.

Osobnego potraktowania wymaga obszerne opracowanie *Perspektywiczne zadania i potrzeby historii kartografii polskiej i Polski* złożone przez mgra E. Schnaydra do protokołu. Kontynuując częściowo wcześniejsze dezyderaty prof. K. Buczka, wysuwa ono sprawy następujące. W zakresie dokumentacji niezbędne są prace nad: kompletną kartobibliografią; bibliografią polskiego piśmiennictwa kartograficznego; opracowaniem dziejów kartografii poszczególnych dzielnic Polski; działów tematycznych, historii techniki wytwarzania map, oficyn wydawniczych; biografiami naukowymi kartografów; dalszymi zeszytami *Centralnego katalogu kartograficznego*. W zakresie gromadzenia, opracowywania i przechowywania zbiorów należy: ostatecznie zredagować instrukcję opracowywania zbiorów; zwiększać w miarę potrzeb personalną obsadę działów kartograficznych w celu wyjścia ze stałych zaległości; umożliwić większym zbiorom kompletowanie map topograficznych wersji niewojskowych z terenu całej Polski — w pierwszym rzędzie jako materiału archiwalnego dla przyszłych pokoleń; zwiększyć możliwości zakupu zagranicznych reprodukcji najważniejszych zabytków kartografii światowej, jak również literatury przedmiotu; ujednolicić niezbędny sprzęt biblioteczny i podjąć jego produkcję w wystarczającej ilości. Należałoby wznowić dyskusję nad postulowanym od dawna Narodowym Zbiorem Kartograficznym, jako głównym ośrodkiem gromadzenia i przechowywania najcenniejszych i rzadkich źródeł kartograficznych w faksymilach. Zbiór ten powinien powstać bądź w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, bądź w Dziale Kartografii Biblioteki Narodowej.

W bieżących sprawach naukowych i organizacyjnych wypowiadał się głównie prof. J. Babicz: a) w ZHNOiT opracowuje się dwa słowniki: polskich geografów i odkrywców oraz polskich kartografów i geodetów. Ten drugi, bardziej zaawansowany, zawierać będzie biografie naukowe w trzech działach chronologicznych: do rozbiorów, w czasach porozbiorowych i od uzyskania niepodległości. Zakończenie prac przewiduje się w końcu 1976 r.; b) w 1975 r. ukazał się w Londynie *International directory of current research in the history of cartography and in cartobibliography*, w opracowaniu E. M. J. Campbell i P. K. Clarka, wyd. przez „Imago Mundi". Polskę reprezentuje tam tylko 14 osób pracujących nad ściśle określonymi tematami z historii kartografii. Konieczna jest nasza szersza obecność na arenie międzynarodowej i stąd apel o dostarczenie redakcji w Londynie materiałów do drugiego wydania, przygotowywanego na kongres Międzynarodowej Unii Geograficznej w Moskwie w 1976 r.; c) ZHNOiT planuje zorganizowanie oddzielnej konferencji poświęconej kartografii morskiej.

Reasumując wyniki Konferencji prof. J. Babicz i doc. J. Janczak podkreślili szeroki zakres tematyczny referatów i wypowiedzi dyskutantów; stwierdzili równocześnie, że Konferencja jako szerokie forum wymiany poglądów była potrzebna i spełniła swe zadanie; zapowiedzieli dalsze konferencje w innych ośrodkach, organizowane przez Podzespół Historii Kartografii przy Zespole Historii Geografii i Kartografii ZHNOiT, który ponadto będzie prowadzić stałą działalność w węższym gronie.

Zbigniew Rzepa

Z DZIAŁALNOŚCI RADY NAUKOWEJ ZAKŁADU HISTORII NAUKI, OŚWIATY I TECHNIKI PAN W ROKU 1975

W pierwszym roku swej nowej kadencji Rada Naukowa odbyła dwa posiedzenia: 17 czerwca i 19 grudnia. Pierwsze z nich poświęcone było przede wszystkim dyskusji nad projektem 5-letniego planu badań Zakładu. Poza tym Rada powołała Komisję d.s. Wydawnictw (przewodniczący — prof. B. Suchodolski) i Komisję Stypendialną (przewodniczący — prof. A. Rowiński). Otwarte zostały dwa przewody doktorskie: mgr Joanny Kowalskiej (*Początki wychowania*